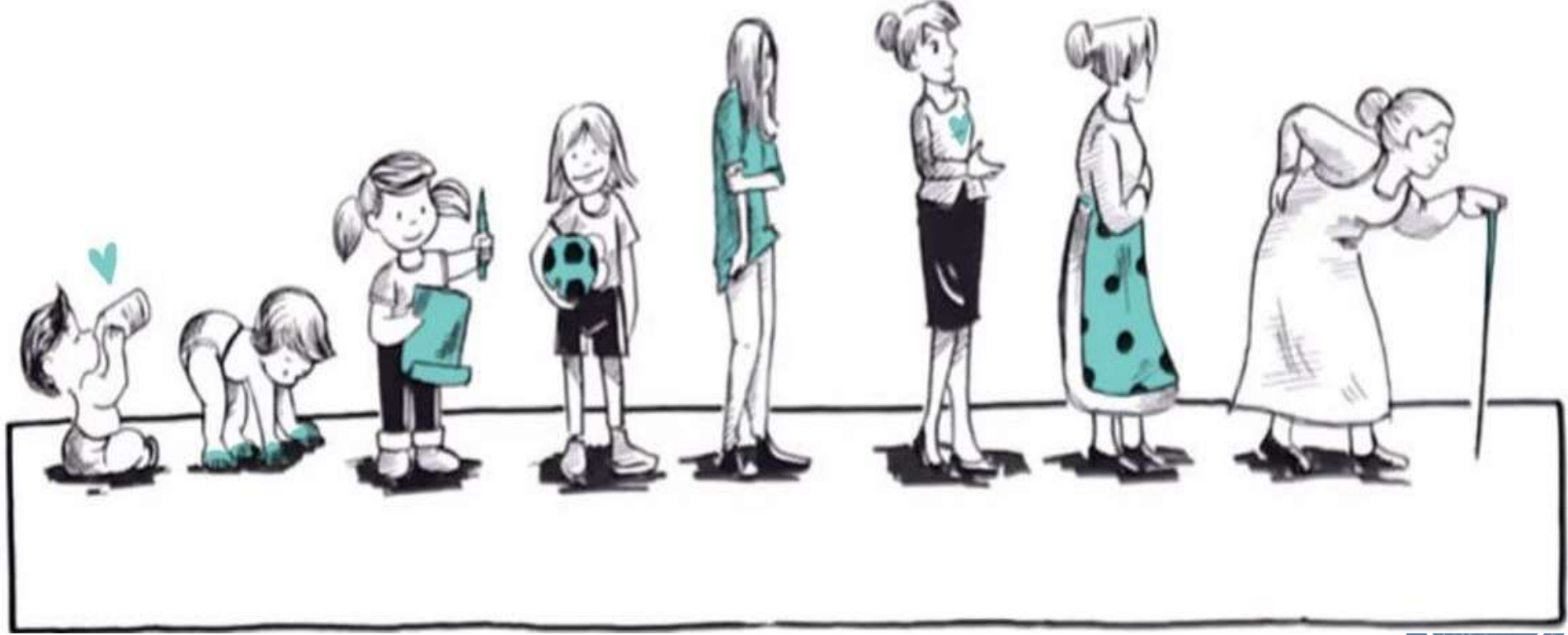
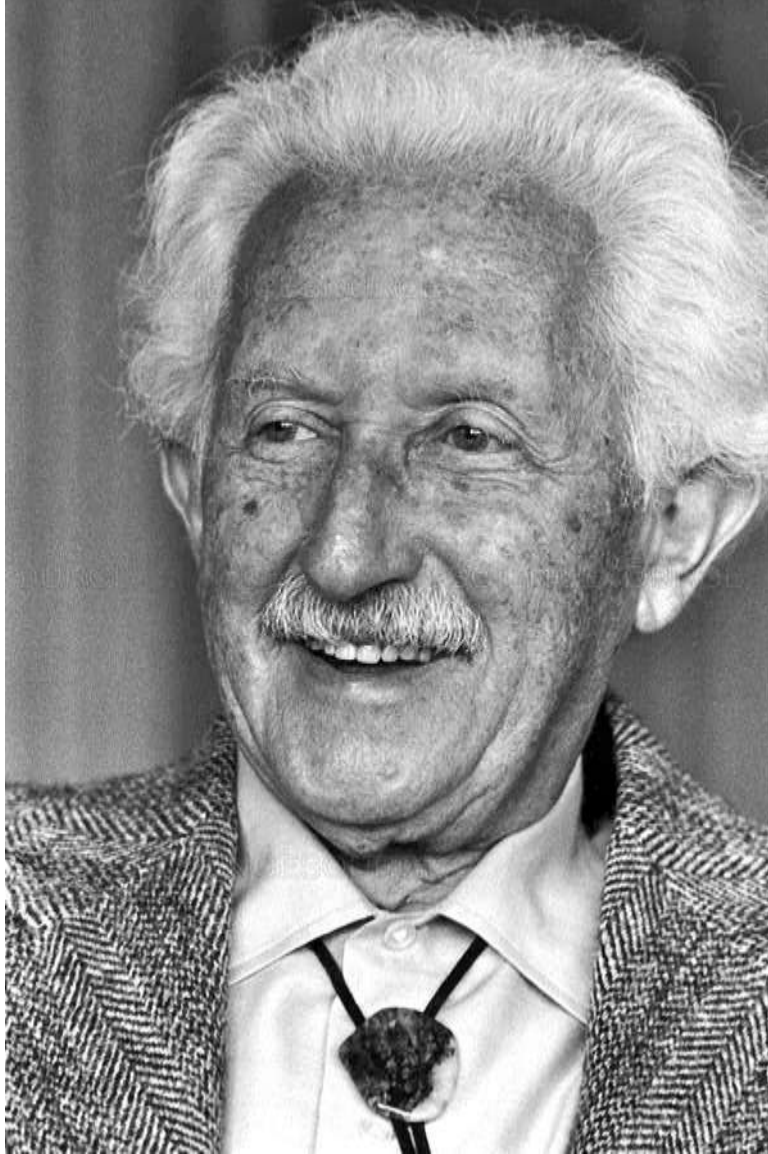

એરિક્સનનો મનોસામાજિક વિકાસનો સિક્રાંત

મિતલ બાલધિયા
એસ.યુ.જી. કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, અમદાવાદ
baldhiyamital@gmail.com

એરિક્સનનો પરિચય

- ૧૯૦૨માં જર્મનીમાં જન્મ
- માતા-પિતા ડેનીશ હતા.
- તેમને શાળા તરફ બાળપણથી જ આગમો હતો.
- માધ્યમિક શાળાનો અભ્યાસ અધવચ્ચેથી જ છોડી દીધો હતો.
- કેટલાક વર્ષો યુરોપમાં ફર્યા અને તે દરમિયાન કલા શાળાઓનો અનુભવ લીધો.
- ત્યારબાદ તેઓ જાણીતા મનોવિજ્ઞાની સિગ્મંડ ફ્રોઈડના પરિચયમાં આવ્યા.
- વિદ્યેનામાં ફ્રોઈડના માર્ગદર્શન હેઠળ મનોવિશ્લેષણ અને મનોચિકિત્સાની તાલીમ લીધી.
- જર્મનીમાં હીટલના શાસનનો ઉદય થતા તેઓ અમેરિકા જઈને વસ્યા.
- અમેરિકામાં હાવર્ડ, યેલ, કેલિફોર્નિયા જેવી યુનિવરસિટીમાં અધ્યાપનકાર્ય કર્યું.
- તેમણે અમેરિકાના આદિવાસીઓના અભ્યાસમાં રસ લીધો તેમજ અપવાદરૂપ બાળકોના અભ્યાસમાં રસ લીધો.
- બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન તેમણે અમેરિકાના સૈનિકોને માનસિક સારવાર પણ આપી હતી.

એરિક્સનના મત અનુસાર મન:સામાજિક વિકાસની અવસ્થાઓ

ક્રમ	ઉંમર	મન:સામાજિક કટોકટી	અંગ્રેજી નામ
૧	જન્મથી ૧૮ માસ	વિશ્વાસ વિરુદ્ધ અવિશ્વાસ	Basic Trust vs. Mistrust
૨	૧૮ માસ થી ૩ વર્ષ	સ્વાયતતા વિરુદ્ધ શંકા	Autonomy vs. Shame & Doubt
૩	૩ વર્ષથી ૬ વર્ષ	પહેલ વિરુદ્ધ અપરાધગ્રંથી	Initiative vs. Guilt
૪	૬ વર્ષથી ૧૨ વર્ષ	ઉદ્યમ/ઉદ્યોગ વિરુદ્ધ લઘુતા	Industry vs. Inferiority
૫	૧૨ વર્ષ થી ૧૮ વર્ષ	અસ્મિતા/ઓળખ વિરુદ્ધ ભૂમિકા વિશે ગૂંચવણ	Identity vs. Role Confusion
૬	પ્રારંભિક પુખ્તાવસ્થા [૨૦ થી ૪૦ વર્ષ]	ગાઠ સંબંધ વિરુદ્ધ અટૂલાપણું	Intimacy vs. Isolation
૭	પ્રૌઢાવસ્થા [૪૦ થી ૬૫ વર્ષ]	નવી પેઢીનાં સર્જન-વિકાસ વિરુદ્ધ આત્મલીનતા	Generativity vs. Stagnation
૮	વૃદ્ધાવસ્થા [૬૫ વર્ષ થી મૃત્યુ સુધી]	અખંડિતતા/ સિદ્ધિનો ભાવ વિરુદ્ધ નિરાશા	Ego Integrity vs. Despair

૧. વિશ્વાસ વિરુદ્ધ અવિશ્વાસ [જન્મથી ૧૮ માસ]

- ❑ બાળક વિશ્વાસથી ભરપૂર હોય છે અને તેના માટે બીજાઓ પણ વિશ્વાસપાત્ર હોય છે.
- ❑ શિશુના જીવનમાં મા સૌથી પહેલી મહત્ત્વની વ્યક્તિ છે જે બાળકની ભૂખ અને સ્નેહની જરૂરિયાતોને સંતોષે છે.
- ❑ આ અવસ્થામાં મા બાળકની મૂળભૂત જરૂરિયાતો સતત સંતોષે તો બાળકને લાગે કે આ દુનિયા સલામત સ્થાન છે અને બીજાઓ પર ભરોસો કરવો જોઈએ.
- ❑ જો બાળકની જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં માતા બેદરકાર રહે તો બાળક નિરાશ થાય છે અને તેથી તેને જગત પ્રત્યે ડર, વહેમ અને અવિશ્વાસનો ભાવ જાગે છે.

૨. સ્વાયતતા વિરુદ્ધ શંકા [૧૮ માસથી ૩ વર્ષ]

- આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો ચાલતા અને ભાષાનો ઉપયોગ કરતા શીખી જાય છે.
- તેથી તેઓ બીજા ઉપર આધાર રાખવા ઈચ્છતા નથી. પોતાનું કામ જાતે જ કરવાની સ્વાયતતા ઈચ્છતા હોય છે. સ્વાવલંબન ઈચ્છતા હોય છે.
- જો માતા-પિતા બાળકને સ્વાવલંબી બનવા દે, જરૂર પડે માર્ગદર્શન આપે તો બાળક સ્વાવલંબી બને છે, સ્વાયત બને છે.
- પણ, જો માતા-પિતા બાળક પર બંધન મૂકે, માતા-પિતા બાળકનું કામ કરી આપે તો બાળકને પોતાની ક્ષમતા વિશે શંકા થશે. અને માની લીધેલી અશક્તિને કારણે શરમ અનુભવશે.

3. પહેલ વિરુદ્ધ અપરાધભાવ [3 વર્ષથી 5 વર્ષ]

- આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો હલન-ચલન ભાષાનો ઉપયોગ પરિપક્વ બને છે.
- તેથી તેઓ કોઈ કામ કે પ્રવૃત્તિનો જાતે પ્રારંભ કરવા માગતા હોય છે.
- જો માતા-પિતા અને પરિવારજનો બાળકને પ્રવૃત્તિ કે કામની શરૂઆત કરવાની આઝાદી આપે, રમવા-ફૂંદવા કે દોડવા માટે પ્રોત્સાહન આપે, તેમા પ્રશ્નોના જવાબ આપે તો બાળકમાં પહેલ કરવાની વૃત્તિ પ્રબળ બને
- પણ, જો માતા-પિતા બાળકની પહેલ પર પર બંધન મૂકે, સજા કરે અથવા તો ડારો આપે તો બાળકમાં પોતે જે કામનો પ્રારંભ કરે તે ખોટું છે તેવો અપરાધભાવ જન્મે છે. બાળકના પ્રશ્નો કે પ્રવૃત્તિઓને ખલેલ, કે તોફાન ગણવામાં આવે તો બાળકની પહેલવૃત્તિ ખતમ થઈ જાય છે.

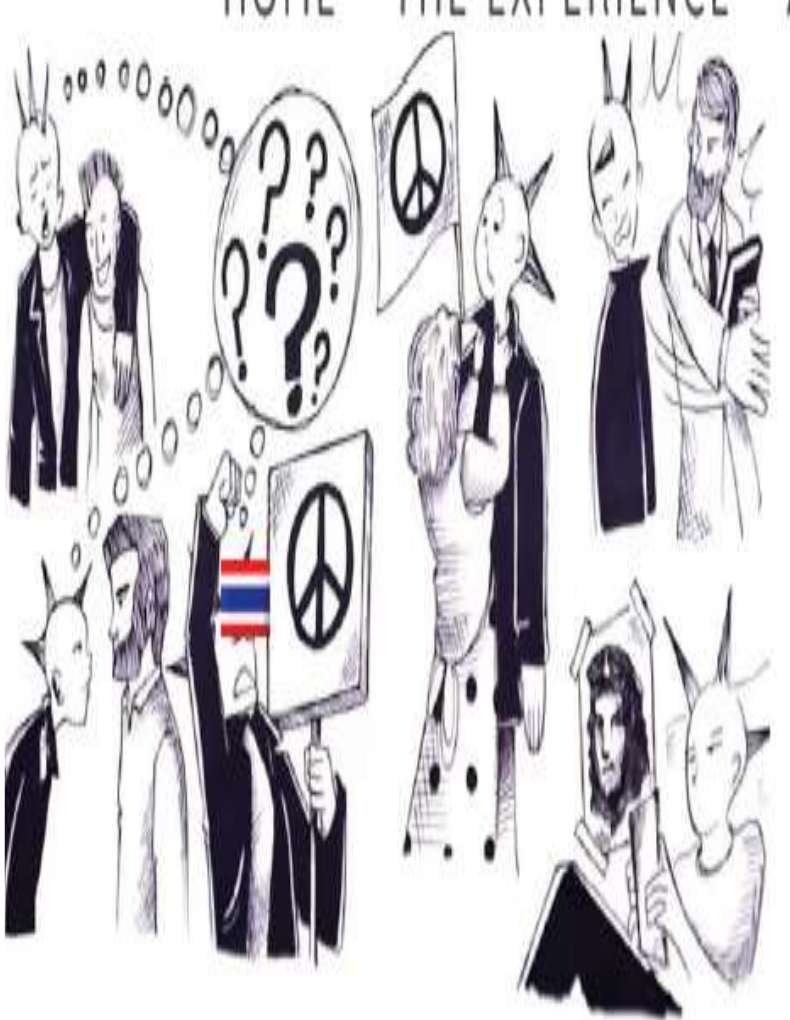
૪. ઉદ્યમ/ઉદ્યોગ વિરુદ્ધ લઘુતા [૬ વર્ષથી ૧૨ વર્ષ]

- આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો શાળામાં પ્રવેશતા હોય છે. તેથી તેમનું સામાજિક વિશ્વ વિસ્તરે છે. માતા-પિતા સિવાય તેમના જીવનમાં શિક્ષકો અને મિત્રોનું મહત્ત્વ વધે છે. તેમને બૌદ્ધિક ફતુહલ વધારે હોય છે.
- તેઓ કશુંક બનાવીને કે ઉત્પન્ન કરીને બીજાઓની માન્યતા, સ્વીકૃતિ કે આદર મેળવવા ઈચ્છતા હોય છે.
- જો તેમને માતા-પિતા, શિક્ષકો કે મિત્રો તરફથી બાળકને વસ્તુઓ બનાવવા બદલ પ્રોત્સાહન, પ્રશંસા કે આદર મળે તો તેઓ તેમનામાં ઉદ્યમ કે ઉદ્યોગનો ભાવ જન્મે છે.
- પણ જો તેને આવી પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ પ્રોત્સાહન ન મળે, હતોત્સાહ કરવામાં આવે તો તેનામાં લઘુતા જન્મે છે. નકારાત્મક ભાવો જાગે છે. બાળકને લાગે છે કે પોતે કદી શ્રેષ્ઠ બની શકશે નહીં.

૫. ઓળખ વિરુદ્ધ ભૂમિકા વિશે ગૂંચવણ [૧૨ થી ૧૮ વર્ષ]

- આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો માધ્યમિક શાળામાં પ્રવેશતા હોય છે અને તરુણાવસ્થામાં હોય છે. તેઓ ‘હું કોણ છું?’ તેનો ઉત્તર મેળવવા માગતા હોય છે. એટલેકે બીજાઓ તેને કેવી રીતે ઓળખે છે તેના આધારે પોતાની જાતને ઓળખતા હોય છે.
- તેઓ પોતાની જરૂરિયાતો, ધ્યેયો, અને અહંમની ઓળખ કરે છે.
- જો તેની દૃષ્ટિએ મહત્વના ગણાતા વ્યક્તિઓ દ્વારા તેની સારી ઓળખ સિક્ક થઈ હોય તો તે પોતાની માટે ગૌરવ અને આદર અનુભવે છે.
- પણ જો મહત્વના લોકો દ્વારા તેની પ્રશંસા કે આદર ન કરવામાં આવે તો તે પોતાની જાત માટે સંઘર્ષ અને તણાવ અનુભવે છે. તે શું છે અને તેણે શું કરવાનું છે તે અંગે ગૂંચવણ અનુભવે છે.

૬. ગાઠ સંબંધ વિરુદ્ધ અટલાપણું [પ્રારંભિક પુખ્તાવસ્થા, ૨૦ - ૪૦]

- આ ઉંમર દરમિયાન વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે ગાઠ સંબંધ કેળવે છે. બીજી વ્યક્તિમાં પોતાની જાતને ખોઈ નાખે છે, બીજાને પોતાના સુખદુઃખમાં ભાગીદાર બનાવે છે.
- મૈત્રી, વિજાતીય સંબંધો સ્થાપિત કરે છે. અને તે અનેક વ્યક્તિઓ સાથે ગાઠ સંબંધો સ્થાપિત કરે છે.
- પણ જો વ્યક્તિ આ તબક્કા દરમિયાન અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે ગાઠ સંબંધ ન કેળવી શકે અથવા તો સંબંધ કેળવવામાં નિષ્ફળ જાય તો તે અટલાપણાનો ભોગ બને છે.

૭. નવી પેઢીના સર્જન/વિકાસ વિરુદ્ધ આત્મલીનતા [પ્રૌઢાવસ્થા ૪૦ થી ૬૫]

- આ તબક્કા દરમિયાન વ્યક્તિ પરિવાર રચે છે, બાળકોને જન્મ આપે છે, તેમની સંભાળ લે છે અને તેનાં વિકાસમાં વ્યસ્ત રહે છે. એટલે કે નવી પેઢીના સર્જન/વિકાસનું કાર્ય કરે છે.
- તે યુવાનોનો વિકાસ થાય તેવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. જેમ કે કોઈ સંસ્થા કે મંડળ શરૂ કરે છે. તેની પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે.
- જો તે આવું ન કરે અથવા તો આમ કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી કે નિષ્ફળતાનો સામન કરે તો તે પોતાની જાતમાં બંધ રહી જાય છે. તેનો વ્યક્તિત્વ વિકાસ અટકી જાય છે. પોતે પોતાની જાતમાં જ ખોવાયેલા રહે છે.

૮. અખંડિતતા/સિદ્ધિનો ભાવ વિરુદ્ધ નિરાશા [વૃદ્ધાવસ્થા , ૬૫ થી મૃત્યુ]

- આ તબક્કા દરમિયાન વ્યક્તિ પોતાના વીતેલા જીવન પર વિચાર કરે છે. કે તેણે જીવનમાં શું મેળવ્યું ? અને તે બે પ્રકારની મનોસ્થિતિ અનુભવે છે.
- જો તેને લાગે કે તે જે કરવા માગતો હતો અથવા જે બનવા માગતો હતો તે કરી શક્યો છે. તો તેને જીવન હર્યુભર્યું અને સંતોષકારક લાગે છે. તેને પોતાના જીવનમાં કોઈ વસવસો લાગતો નથી. તે મૃત્યુની અનિવાર્યતાનો સ્વીકાર કરે છે.
- પણ, જો વ્યક્તિને લાગે કે પોતે જે કરવા માગતો હતો અથવા જે બનવા માગતો હતો તે કરી શક્યો નહીં તો તેને જીવનમાં અધુરપ અનુભવાય છે. જીવન નિરાશાથી ભરેલું લાગે છે. હવે વધારે સમય તેની પાસે ન હોવાથી તે હતાશામાં સરી પડે છે.

એરિક્સનના મનોસામાજિક વિકાસના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો

- ❑ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓ સાથે વિવેકપૂર્વકનું વર્તન કરવું જોઈએ. નહીંતર તે અપરાધભાવ કે લઘુતાનો અનુભવ કરવા લાગશે.
- ❑ સ્વાયત્તાની ભાવના વિકાસે તે માટેની અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને સતત પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ.
- ❑ બાળકો શંકા કે શરમ અનુભવે તેવી સ્થિતિનું નિર્માણ ન થાય તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.
- ❑ બાળકો પ્રશ્નો પૂછે તો તેનો સંતોષકારક ઉત્તર આપવો જોઈએ.
- ❑ બાળકોની એક-બીજા સાથે તુલના કરીને તેની ઓળખ ન આપવી જોઈએ. તેમને જાત સાથે સ્પર્ધા કરવા માટે પ્રેરવા જોઈએ.
- ❑ માધ્યમિક શાળાનો વિદ્યાર્થી પોતાની ઓળખ મેળવવા અંખતો હોય છે તેથી તેની વિશેષતા, ક્ષમતાઓ અંગે તેને સભાન કરવો જોઈએ.

એરિક્સનના મનોસામાજિક વિકાસના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો

- ❑ માધ્યમિક શાળાનો વિદ્યાર્થીને જીવનના ધ્યેયો નક્કી કરવામાં મદદરૂપ થવું જોઈએ.
- ❑ માધ્યમિક શાળાનો વિદ્યાર્થીને તે કશુંક કરી શકે છે, બની શકે છે તેવી લાગણીનો અનુભવ કરાવવો જોઈએ.
- ❑ માધ્યમિક શાળાનો વિદ્યાર્થી જો નિરાશા કે નકારાત્મકતા અનુભવતો હોય તો તેનું સ્વમાન અને સ્વસંકલ્પના વિકસે તેવા પ્રયાસો કરવા જોઈએ.
- ❑ શાળામાં વિદ્યાર્થીને હોશિયાર કે ઠોઠ એવી ઓળખ શિક્ષકે ન અપાવી જોઈએ.
- ❑ તરૂણાવસ્થાના વિદ્યાર્થીઓને નાના નાના જૂથમાં કે સમૂહમાં કાર્ય સોંપવું જોઈએ. જૂથ અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

મિતલ બાલધિયા

એસ.યુ.જી. કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, અમદાવાદ

baldhiyamital@gmail.com

Thank
You!